

Dünya Tarihi ve Siyaset

Huricihan İslamoğlu

İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, 255 sayfa, ISBN:13-978-975-05-3237-5

Ozancan BOZKURT*

Son dönemlerde, Batı hegemonyasının gücünü yitirmeye başladığını öne süren araştırmaların ve başta Çin olmak üzere önde gelen Asya ülkelerinin Batı ekonomilerine karşı ciddi rakipler olmaya başladıklarını gösteren verilerin sayısı giderek artıyor. Siyasi ve ekonomik güç dengelerindeki bu önemli değişikliklerle beraber dünya tarihinin tahayyül edilme biçiminde de bazı değişimlerin meydana geldiğini söylemek mümkün. Dünya tarihini tahayyül etme biçiminde yaşanan değişimler sonucunda, Batı merkezli modernleşme anlatılarının evrenselliğinden şüphe eden ve Batı'ya benzemeyen ekonomik-siyasi gelişim çizgilerinin var olabileceğini iddia eden çalışmalar daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Huricihan İslamoğlu'nun *Dünya Tarihi ve Siyaset* isimli eseri de bu eleştirel çalışmalar arasında yer almaktadır. *Dünya Tarihi ve Siyaset*, Doğu/Batı, İleri/Geri ve Modern/Geleneksel gibi soyut ikilemlerle modernleşme sürecini açıklamaya çalışan alışlagelmiş tarih yazımının aksine, modernleşme sürecinin farklı çıkarılara sahip aktörler arasındaki mücadeleler ve müzakerelerle şekillenen tarihsel bir süreç olduğunu somut örnekler ışığında göstermeye çalışıyor. Bu amaç doğrultusunda İslamoğlu, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Çin ve Babür İmparatorluklarının 16.yy'dan başlayan modernleşme deneyimlerinin kapsamlı bir değerlendirmesini yaparak modern dönüşüm sürecinin devletlerin kendi tarihsel ve siyasi bağlamları içinde ortaya çıkıp gelişen tek tipe indirgenemez bir süreç olduğu tezini ileri sürüyor.

Kitap, yazarın daha önce kaleme aldığı yedi makale ve 2020 yılında kendisiyle yapılan bir söyleşiden

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Koç Üniversitesi Karşılaştırmalı Tarih ve Toplum Çalışmaları Bölümü, obozkurt21@ku.edu.tr

oluşuyor. Birinci bölüm, Batı merkezli dünya tarihi yazımının kısa tarihçesini, zaman içinde gelişen bu tarih anlayışlarının eleştirel bir değerlendirmesini ve yazarın dünya tarihi yaklaşımının ana hatlarını içeriyor. İslamoğlu'na göre, sömürgeciliğin yaygınlaşmasıyla beraber Batı kendisi dışında kalan bölgelerde ideolojisini ve kurumlarını yaymayı meşrulaştırmak için Doğu-Batı ikilemine dayanan Şarkiyatçı dünya tarihi anlayışından faydalandı (s. 10-11). Şarkiyatçı tarih anlayışı, Batı dışında kalan bölgeleri despot kurumlarla özdeşleştirerek ilerlemenin ancak Batı'nın kültürünün benimsenmesiyle gerçekleşebileceğini savunur. Ancak, 20.yy'da liberal ekonominin zarar verici sonuçlarının gündeme gelmesi ve sömürgelerdeki direnişlerle beraber, bu tarih anlayışına karşı postmodern yaklaşımlar güç kazanmaya başladı. Bununla birlikte yazar, postmodern tarih anlayışını, Batı merkezli tarih anlatısına önemli eleştiriler getirdiğinden dolayı takdir ederken, modernleşmeyi yalnızca Batı'nın baskıcı pratiklerine eşitleyerek Doğu-Batı ikilemini yeniden üretebileceği gerekçesiyle bu yaklaşımı eleştiriyor (s. 18). Buna karşın, İslamoğlu, modernliği Batı veya Doğu'ya indirgenemeyecek yeni bir dünya tarihi anlayışının oluşturulmasının elzem olduğunu savunmaktadır.

İslamiyet ve Dünya Tarihi isimli ikinci bölüm ise Şarkiyatçı tarih anlayışını, ondan etkilenen erken Cumhuriyet dönemindeki tarih yazımını ve sonrasında bu anlayışlara alternatif olarak ortaya çıkan yeni yaklaşımlarını tartışıyor. Şarkiyatçı tarih yazımı, İslam medeniyetinin tarihini, 7. ve 8.yy'daki kültürel gelişimi haricinde yalnızca bir gerileme tarihi olarak görmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bu anlayış benimsenerek Osmanlı İmparatorluğu, gerileyen İslam medeniyetinin bir parçası olarak kabul edilmiştir (s. 58). Ancak 1950'lerde, ünlü tarihçi Fernand Braudel'in çalışmalarından etkilenen tarihçiler, Şarkiyatçı yaklaşımın aksine, Osmanlı'yı Akdeniz medeniyetinin önemli bir parçası olarak görmeye başlamışlardır. Daha sonraki yıllarda Immanuel Wallerstein ve Andre Gunder Frank gibi sosyal bilimcilerin ortaya attıkları dünya sistemi kuramının etkisiyle, Osmanlı'nın iktisadi anlamda geri kalmışlığının sorumlusu İslam yerine müdahaleci Batı politikalarında aranmaya başlandı (s. 65-67). Böylece, İslam'ı geri kalmışlığın sorumlusu olarak gören anlayışa karşı, Osmanlı tarih yazımında farklı anlayışlar kendilerine yer bulabildiler.

Kitaptaki diğer bölümlerden farklı olarak üçüncü bölüm, yazarın başka bir tarihçiyle ilgili değerlendirilmesine ayrılıyor. *İslam'ın Serüveni* isimli etkileyici eseriyle tanınan ünlü tarihçi Marshall Hodgson'un tarih yaklaşımının temel öncülleri tanıtılmıştır. Hodgson'a göre, medeniyetlerin farklı gelişim çizgileri olmasına karşın, onlar birbirleriyle etkileşim halindedirler. Bir dünya tarihinin ancak bu ortaklıklara değinilerek oluşturulabileceğine inanmaktadır. İkinci olarak, dünya tarihinde bireylerin eylemlerine öncelik vermektedir. Ona göre bireyler yalnızca kurumların ve yapıların pasif kurbanları değil, onların yaratıcısıdır. Üçüncü öncül ise tarih içinde yaşanan bütün olaylar, çabalar ve başarılar gelip geçicidir, arızidir. Son olarak, toplumsal refah ve adaletin sağlanmasında bireylerin ahlaki sorumlulukları olduğunu savunur. Kitap boyunca İslamoğlu'nun da bu temel öncüller ışığında kendi tarih anlayışını inşa etmeye çalıştığı dikkatli okuyucular tarafından fark edilebilir. Bundan dolayı, kitabın bu bölümünün yazarın da benimsediği temel öncülleri kavrama açısından oldukça önemli

olduğu söylenebilir.

Modernliğin Ortak Tarihi: Çin, Osmanlı ve Babür İmparatorlukları Örnekleri başlıklı dördüncü bölümde, isminden de anlaşılacağı üzere, bu imparatorlukların modernleşme sürecindeki ortak deneyimlerinin analizi yapılıyor. İslamoğlu, bu imparatorlukların modernleşme süreçlerini, 19.yy'da Avrupa etkisiyle başlayan reform uygulamalarına indirgemeyi reddediyor. Tersine bu devletler için modernleşme Avrupa'dan ithal edilen bir şey değildir. 16.yy'dan itibaren bu devletler, ortaya çıkan sorunlarla baş etmek için kendi kurumlarını düzenlemeye ve değiştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla kitap, modernleşme sürecinin üç devletler için de tahmin edilenden çok daha öncesinde başladığı tezini öne sürüyor. Sonuç olarak, modernliğin yalnızca Batı'ya özgü olmadığı ve Batı'daki halinin modern dönüşümün yegâne yolu olmadığı gerçeğinin altı bir kez daha çiziliyor. Aynı zamanda, bu yaklaşım, Doğu'nun despotik bir kültüre sahip, esneklikten ve değişim imkânından uzak olduğunu iddia eden bakış açısının tartışmaya son derece açık olduğunu bizlere gösteriyor.

Kitabın beşinci bölümünde ise Çin ve Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve mülkiyet ilişkilerinin modern dönüşüm bağlamında karşılaştırılması yapılıyor. 19.yy'da iki imparatorluk da giderek artan ekonomik ve askeri ihtiyaçları karşılayabilmek için vergi toplama kapasitelerini arttırmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda, yönetim ve mülkiyetle ilgili reformlar yapmaya başlamışlardır. Osmanlı imparatorluğunda özel mülkiyetin hayata geçirilmesinde ve vergilerin daha etkin toplanması için verdiği mücadele sonucu güç dengeleri merkeze doğru kaydı (s.156-157). Çin'de ise yerel seçkinler ve devlet arasındaki mücadele sonucunda merkezi otorite görece zayıfladı ancak Avrupa devletleriyle mücadele etmek, imparatorluğun toprak kaybetmesine sebep olmadı (s. 154). Bununla birlikte, devlet ve mülkiyet ilişkileri bu devletlerde farklı şekilde evrilmesine rağmen, ikisinde de bu dönüşüm sırasında farklı çıkar grupları ve devlet yönetimi son derece etkin bir rol oynamıştır. Örneğin, 1858 Arazi Kanunnamesini yürürlüğe sokmak isteyen Osmanlı devleti, farklı çıkar gruplarıyla müzakere yaparak güç dengesini korumaya çalışmıştır. Kısacası, Çin ve Osmanlı imparatorluklarının 19.yy'da geçirdikleri dönüşümleri bir başarısızlık/hüsran anlatısı olarak görmek yerine, İslamoğlu, bu süreci farklı aktörlerin mücadeleleri ve müzakereleri sonucu şekillenen bir süreç olarak değerlendirmeyi daha uygun bulmaktadır.

Altıncı bölüm, karşılaştırmalı tarih çalışmalarında hukuk, mülkiyet ve meşrutiyet söylemindeki değişimleri analiz etmede yardımcı olabileceği düşünülen siyasi ve piyasa toplum kavramlarının içeriğini kapsıyor. Siyasi toplumlarda, hukuk kuralları ve mülkiyetle ilgili düzenlemeler tikel/özel durumları dikkate alan izinler, yasaklar ve kısıtlamalardan oluşmaktadır. Meşrutiyet ise ilahi düzenden kaynaklanan adalet anlayışıyla ilişkilidir (s. 201). Piyasa toplumlarında ise hukuk kuralları herkes için geçerlidir ve soyuttur. Meşrutiyetin temel dayanağı ise hukukun üstünlüğü ilkesine dayanmaktadır (s. 197). Nitekim yazara göre, Osmanlı imparatorluğunun 19.yy'da geçirdiği değişim siyasi toplumdan piyasa toplumuna geçmesiyle açıklanabilir. Bundan dolayı, imparatorluğun geçirdiği değişim ve bu değişimler karşısında farklı toplumsal aktörlerden gelen tepkileri bu kavramlar ışığında analiz etmek

mümkündür.

Yedinci bölüm, sömürge imparatorluklarının ve modern devletlerin bürokratik yapısını analiz eden iki önemli yaklaşımı tartışmaya açıyor. Bunlardan biri olan Foucaultcu yaklaşım, modern bürokrasi ve yönetim araçlarının bütün toplumsal alanlara nüfuz ettiğini iddia eder. İktidar o kadar güçlüdür ki artık bireyler ve kurumlar aktif failer değil yalnızca iktidarın denetlediği ve kontrol altında tuttuğu pasif nesnelere (s. 206). Diğer hâkim yaklaşım ise neoliberal yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, bürokratik müdahaleler, arz ve talep yasalarına dayanan ekonominin doğal akışını bozabilecek tehdit unsurlarıdır ve bürokrasinin tek görevi serbest piyasanın işleyişindeki engelleri kaldırmaktır (s. 207). Bundan dolayı bu yaklaşım, bürokratik yönetim alanını yalnızca serbest piyasanın devamlılığını sağlamak için politikalar üreten teknik bir alan olarak görür. Ancak İslamoğlu, bürokrasinin nüfuz edilemez ve yalnızca teknik bir alan olarak gören bu yaklaşımları eleştirmektedir. Osmanlı imparatorluğunun 19.yy'daki bürokratik değişiminde olduğu gibi günümüzdeki modern devletlerin yönetim yapılarının da farklı kesimlerin talepleri ve güç ilişkileri etrafında şekillenen siyasi alanlar olduğunu öne sürmektedir (s. 218-219).

Kitabın en önemli katkılarından biri, hâlâ güncel olan modernleşme tartışmalarına yeni bir modernleşme kavramı geliştirmesidir. Kitap, modernleşmeyi Batı'nın kurumlarına ve siyasi yapısına benimsemeye ilişkilendiren alışlagelmiş anlayışın aksine, modernlik kavramını, var olan siyasi ve ekonomik sorunlara çözüm bulmak için birçok aktörün mücadelesi/müzakeresi sonucu hukuk, siyasi ve toplumsal ilişkilerin değişmesi olarak tanımlıyor. Modernleşme kavramının içeriğini genişleten bu yaklaşımın, Batı merkezli modernleşme anlayışının sorgulanmasına önemli bir katkı sunabildiğine inanıyorum. Kitabın bir diğer önemli katkısı da yalnızca Batı merkezli tarih anlatısının bir eleştirisini değil, aynı zamanda bu anlatıya karşı geliştirilen çağdaş yaklaşımların da zayıf yanlarını eleştirel bir şekilde değerlendirmesidir. Örneğin bu çalışma, günümüzde hâlâ bazı sosyal bilimciler tarafından benimsenmeye devam edilen postmodern, dünya sistemleri ve neoliberal gibi görece yeni yaklaşımların güçlü yanlarını gözler önüne sermekle beraber, onların incelikli eleştirilerini de yapıyor. Bundan dolayı kitabın, birçok farklı yaklaşımdan beslenerek bizlere özgün ve eleştirel bir modernleşme anlatısı sunduğunu düşünüyorum.

Yazar, Osmanlı, Çin ve Babür imparatorluklarının modern dönüşüm sürecini analiz etmek için başta hukuk belgeleri olmak üzere birçok birinci el kaynaktan faydalanmıştır. Temel argümanların son derece zengin kaynaklara dayandırılarak oluşturulmasının kitabı güçlü kılan faktörlerden biri olduğunu düşünüyorum. Metodoloji açısından da benzer şeyler söylemek mümkündür. Kitapta kullanılan oldukça titiz karşılaştırmalı yöntem sayesinde, hem devletlerin zaman içindeki yapısal dönüşümlerini hem de birbirlerinden farklı modernleşme deneyimlerini okuyucuya kavratmayı başarıyor. Bundan dolayı, çalışmanın yalnızca içerik açısından değil yöntem ve kaynak açısından benzer konularla ilgili çalışma yapmayı düşünen araştırmacılar için yol gösterici olabileceği kanaatindeyim. Bununla birlikte, benzer argümanlar kitabın farklı yerlerinde zaman zaman tekrar etmesinden dolayı, eser eleştirilebilir

ancak güçlü yanlar ve kitabın farklı zamanlarda çıkan makalelerden oluştuğu gerçeği göz önüne alınırsa bu eleştirinin göz ardı edilebileceği fikrindeyim. Sonuç olarak, *Dünya Tarihi ve Siyaseti*, eleştirel bir dünya tarihi/modernleşme anlatısı sunan ve basmakalıp tarih yazımına alternatif geliştirebilen oldukça ufuk açıcı bir kitap olarak değerlendiriyorum.